

arme gebieden verhuisd werd naar gebieden waar een tekort aan vakarbeiders bestond, met name de Randstad. Vanaf het midden van de jaren zestig wordt het overleg voor Den Haag echter moeilijker. Dat was vooral het gevolg van de transformatie van de economie (met name de ondergang van de meer ambachtelijk gerichte industrie), nauw verbonden met de economische neergang op wereldschaal vanaf 1973. Niet alleen merkten tal van gemeenten dat als eerste, ze werden door een mondiger bevolking daar ook nadrukkelijk op gewezen. In die periode begint dan ook het gevecht om meer subsidie van het Rijk en om meer beleidsvrijheid: ze willen niet meer aan de teugel worden gehouden, maar ook wat kunnen doen (grond goedkoper maken, allerlei investeringsfaciliteiten, experimenten met aanvullende werkgelegenheidsprojecten etc). Den Haag ziet het met gemengde gevoelens aan: gemeenten willen zo hard, dat ze door werkgevers tegen elkaar worden uitgespeeld, allerlei landelijke regelingen worden doorkruist en zo vervaagt langzamerhand de centrale regie. Anderzijds moet er echter wel wat gebeuren, gezien de oplopende werkloosheidscijfers, en dan zijn het bij uitstek de gemeenten die moeten meewerken (gezien het feit dat men de werkgelegenheid eigenlijk vooral in de quartaire sector denkt te moeten zoeken). Geeft Kraaijestein tot dan toe een helder, maar wat droog overzicht van verhoudingen en regelingen, vanaf dat moment wordt zijn toon betrokkener. Dan immers laat hij zien hoe de ambtelijk-politieke elite het ene vage compromis na het andere bakt, waarbij de meest betrokken departementen, Binnenlandse Zaken en Sociale Zaken in geweldige problemen raken. Binnenlandse Zaken weet — tot op de dag van vandaag — geen oplossing te vinden voor de vormgeving van de verhouding tussen rijk-provincie-gemeente. Een oeverloze productie aan voorstellen over gewesten, mini-provincies en vooral veel retoriek over territoriale decentralisatie komt op gang. En zo lang op dat vlak alles onhelder blijft, valt er ook weinig te beginnen. Bij Sociale Zaken blijkt voortdurend dat men geheel vast zit aan de structuur van het corporatieve overleg. Ook al heeft Van Bottenburg in 'Aan den Arbeid!' (1995) laten zien hoe weinig er uit dat georganiseerd overleg van werkgevers, werknemers en overheid kwam, desondanks kan Sociale Zaken de gedachte niet toelaten dat het wel eens heel anders kon. Territoriale decentralisatie wordt succesvol geblokkeerd door functionele decentralisatie: nieuwe organisaties op enige afstand van Den Haag, maar met een betrekkelijk geringe zeggenschap van de gemeenten en nauwelijks van de provincies. Geen wonder dat de Vereniging van Nederlandse Gemeenten zich in deze periode ontwikkelt tot een soort vakbond van gemeenten die een soort emancipatiestrijd met Den Haag aangaan (denk ook aan de paspoort-affaire).

Het is daarmee een interessant proefschrift geworden, dat zo nu en dan een wat ruimer politiek kader had mogen kiezen. En dan blijft er toch ook nog een kernvraag liggen: natuurlijk is het stuitend om al dat machteloze gevergader te zien, maar zou een alternatief zoveel meer hebben opgelost? Hoe dat ook zij, Kraaijestein geeft een helder overzicht van de bestaande literatuur en heeft, op grond van gericht archiefonderzoek, een dieper inzicht verschaft in het reilen en zeilen van wat wel eens zo onthutsend 'de b.v. Nederland' wordt genoemd.

Piet de Rooy

D. Luyten, *Sociaal-economisch overleg in België sedert 1918* (Balans VI; Brussel: VUBpress, 1995, 207 blz., ISBN 90 5487 082 6).

Het overleg tussen werkgevers en werknemers is in België het voorwerp van een zekere mythevorming. Er zou zoiets bestaan als een 'typisch Belgisch overlegmodel'. Het nu bestaande systeem zou op rechtlijnige, spontane en onafwendbare wijze ontstaan zijn; het zou een uiting zijn van de gezonde nationale 'compromisgeest', waarbij geven en nemen onverbrekelijk met

elkaar verbonden zijn en waarbij alle betrokkenen uiteindelijk baat hebben. Dit is zowat de *communis opinio* bij beleidsverantwoordelijken en journalisten (zelfs indien men de laatste jaren niet meer kan verbergen dat dit overlegsysteem heel wat pluimen heeft gelaten). Dergelijke voorstelling wordt onvermijdelijk ontluiserd dooreen goed gedocumenteerd, kritisch en genuanceerd historisch onderzoek als dat van Dirk Luyten, postdoctoraal onderzoeker verbonden aan het Nationaal fonds voor wetenschappelijk onderzoek (NFWO) en aan de Vrije Universiteit Brussel (VUB).

Laten we eerst de belangrijkste etappes der geschiedenis van het overleg in België in herinnering brengen. Voor 1914 was het geïnstitutionaliseerd overleg tussen de werkgevers en de werknemers slechts embryonaal ontwikkeld. Het nam pas vaste vorm aan in de jaren net na de Eerste Wereldoorlog: in verschillende economische bedrijfstakken (voornamelijk mijnen en metallurgie) werden toen sectoriële paritaire comités opgericht. Pas in 1936 ontstonden er gesprekken op nationaal en interprofessioneel niveau. De algemene staking van juni 1936 bracht beide groepen, samen met de regering, immers aan de tafel van de historische eerste 'Nationale Arbeidsconferentie'. Talrijke andere NAC's volgden net voor en vooral na de Tweede Wereldoorlog. In 1944 werd tevens het 'Sociaal Pact' afgesloten (een ander object van mythevorming), een soort 'blauwdruk' voor de naoorlogse organisatie van de relaties tussen patroons en loontrekkenden. Blijkbaar als logisch uitvloeisel van dit Pact kwamen er tussen 1945 en 1950 verschillende maatregelen tot stand zoals de vakbondsdelegatie in bedrijven, ondernemingsraden, een Centrale raad voor het bedrijfsleven, een Nationale Arbeidsraad, enz.: allerlei institutionele kanalen waarlangs vertegenwoordigers van werkgevers en werknemers met elkaar in contact kwamen. Vanaf de jaren 1960 kwamen grote nationale, interprofessionele akkoorden tot stand: in tegenstelling tot de NAC's was de regering afwezig op die vorm van overleg.

Tot zover hetgeen ruim bekend was: de 'parate kennis' van beleidsverantwoordelijken, studenten en niet-specialisten die vertrouwd zijn met de bestaande handboeken. Luytens studie brengt echter heel nieuwe inzichten aan, voornamelijk in twee vlakken. Ten eerste: de auteur richt de schijnwerper op de 'verborgen agenda' van dit gebeuren. De lezer kan voor het eerst een blik werpen achter de schermen en leert bijzonder veel over de strategieën van de hoofdbetrokkenen, de vakbonden en de werkgeversorganisaties. Ten tweede (en verbonden met het voorgaande): Luyten toont aan dat de geschiedenis van het overleg in België geen rechtlijnig proces is geweest. Hij maakt duidelijk dat dit systeem zich begeven heeft langs vele kronkelpaden; hij geeft aan dat er bovendien talrijke doodlopende straatjes waren — potentiële evolutiepatronen die niet tot ontwikkeling zijn gekomen. Beide grote verworvenheden van dit boek zijn te danken aan twee essentiële onderzoekskwaliteiten. Ten eerste: Luytens boek steunt op een uitgebreide empirische basis. De auteur liet geen bronnenbestand over zijn onderwerp onberoerd. Hij maakte niet alleen gebruik van alle publicaties en openbaar toegankelijke archiefdepots; hij ging zelfs aankloppen bij de grote werkgevers- en vakbondsorganisaties en verkreeg toegang tot hun interne (en grotendeels ongeëxploreerde) archieven. Vandaar natuurlijk de talrijke correcties en nieuwe inzichten die de auteur aanbrengt. Ten tweede: de auteur houdt de balans tussen synthese en detail goed in evenwicht. De concrete feitelijke gegevens verliest hij nooit uit het oog, maar die worden steeds geïntegreerd in een globaal kader, waarbij de krachtlijnen van het gebeuren centraal staan. Het strategisch spel van machtsverwerving en -behoud door de verschillende tegenstrevers dient immers als leidraad voor de analyse. Precies die aanpak is wat ontluiserend voor de consensuele visie waarmee het 'typisch Belgisch overlegmodel' traditioneel bewierookt wordt.

Ziehier enkele belangrijke aanwinsten van Luytens onderzoek. De auteur legt de nadruk op de vijandigheid die de werkgevers koesterden ten aanzien van iedere vorm van overleg, en dit

vanaf 1918 tot in de jaren 1940. Ze weigerden over te gaan tot een principiële erkenning van het vakbondsfeit; siechts onder dwang (van de overheid of van stakingen) kwamen ze schoorvoetend naar de onderhandelingstafel. Dat is ook het geval geweest voor de eerste NAC van 1936, die traditioneel werd gezien als het vertrekpunt voor de latere 'gepacificeerde' sociale relaties. Nu blijkt dat de werkgevers op dat moment méér dan vroeger gekant waren tegen de overlegmechanismen en het syndicale feit: ze lanceerden zelfs een antivakbondscampagne, onder meer door de oprichting van 'gele' fabrieksvakbonden. Dit is één van de doodlopende straatjes die ik zopas vermeldde. Een tweede impasse wordt gevormd door de inspanning van de werkgevers om tijdens de Duitse bezetting paternalistische mechanismen uit te bouwen, die de zogenaamde 'politieke vakbonden' het gras voor de voeten moesten wegmaaien. Luyten legt ook veel nadruk op de dialectische relatie tussen vakbonden, werkgeversorganisaties en overheid. In de praktijk zijn de eerstgenoemden er vaak in geslaagd de politieke macht te mobiliseren om de weerbarstige werkgevers aan de tafel te krijgen en om hen tot toegevingen te dwingen. Daarom wilden de werkgevers de Staat zover mogelijk van de onderhandelingsmechanismen houden, bijvoorbeeld door de invoering van corporatistische instellingen (waarover Luyten bijzonder veel nieuwe informatie meedeelt) of door de stimulering van de interprofessionele akkoorden zoals in de jaren 1960. De auteur maakt ook duidelijk dat het niet echt mogelijk is te spreken over 'de' werkgevers en 'de' vakbonden: de interne spanningen en stromingen die aanwezig waren bij beide protagonisten zijn eveneens zeer belangrijk om de dynamiek van het overleg te begrijpen. Hij staft dat met vele concrete voorbeelden, waarop we jammer genoeg niet kunnen ingaan. Kortom: Luyten schreef een uitstekende en aanbevelenswaardige studie over een cruciaal aspect van de hedendaagse Belgische samenleving.

Guy Vanthemsche

Ch. Schroeven, *Consumer expenditure in interwar Belgium. The reconstruction of a database* (Studies in social and economic history XXVI, Studies in Belgian economic history IV; Leuven: Leuven University press, 1994, 284 biz., Bfl750,-, ISBN 90 6186 659 6).

Consumer expenditure in interwar Belgium is een statistisch overzicht van de private consumptie in België tijdens het interbellum. Het werk verschijnt als volume XXVI in de reeks Studies in social and economic history, onder redactie van de Leuvense hoogleraar emeritus Herman van der Wee, en tegelijk als nummer IV in de reeks Studies in Belgian economic history van de Belgische Koninklijke Academie. Het gaat om een publicatie in het kader van een groot project, dat in 1984 door de Werkgroep kwantitatieve economische geschiedenis aan de KU Leuven werd opgezet, en dat de nationale rekeningen van België probeert te reconstrueren tussen 1795 en 1953. In tien hoofdstukken, voorafgegaan door een methodologisch hoofdstuk, probeert de auteur de private consumptie onderdeel voor onderdeel in statistieken te vatten. Achtereenvolgens behandelt ze voedingsproducten (drie hoofdstukken), kleding, huishoudelijke uitgaven (twee hoofdstukken), uitgaven voor medische en verzorgingsproducten, voor transport en communicatie, voor ontspanning, en consumptie door vreemdelingen en door Belgen in het buitenland. Elk hoofdstuk is opgebouwd rond een aantal essentiële statistieken. In de begeleidende tekst wordt uitleg gegeven over de herkomst van de cijfers, de aangewende criteria en de berekeningswijze.

Het vergde een bijzondere vakbekwaamheid om het cijfermateriaal te verzamelen. De auteur diende niet enkel kennis te nemen van de bestaande literatuur op tal van historische vlakken; waar deze literatuur ontbrak was zij bovendien gedwongen om zich te gaan specialiseren in de betreffende materie. Vooral dat laatste levert indrukwekkende resultaten op. Het gaat hier vaak